

Recenzii

Capitolul al optulea privește tema prin prisma transnaționalismului. Aici e vorba în primul rând despre diferitele inițiative religioase realizabile transnațional în lumea de azi. Dar este vorba și despre transformările media și nașterea de comunități digitale (p.183u.). Exemplul cel mai frapant este acela al cyber-muftiilor care emit hotărâri juridice islamice pe internet. Acestea servesc asigurării de sine, atât de necesară migranților, având avantajul anonimității, foarte prețuit de mulți tineri de azi. Alți musulmani se tem însă de lipsa de transparență și de caracterul manipulabil al mediilor online. Cu toate acestea, asemenea portaluri, dar și grupuri construite în social media se bucură de mare succes (p. 187u.).

Ultimul capitol este o pledoarie în favoarea acumulării de competențe în domeniul studiului religiilor, al înțelegerii acestora în context și aplicative. Ea este necesară în primul rând celor implicați în munca socială, în școli, în administrație și în poliție. Sunt oferite mult exemple de provocări care pot apărea și care reclamă din partea celor chemați să le administreze cunoaștere religioasă și sensibilitate religioasă, manifestate prin competențe cognitive, reflexive și habituale (p. 201u.).

Fiecare din capitole beneficiază de un scurt rezumat introductiv și de câteva întrebări și impulsuri formulate la final, fiind astfel conceput pentru a facilita decantarea informației și uzul acesteia. Pentru cei doritori să aprofundeze o temă sau alta, la sfârșitul fiecărui capitol se găsesc și câteva recomandări de lectură, clasificate ca literatură de bază, respectiv suplimentară.

Lucrarea are în spate o vastă erudiție. La fiecare capitol sunt prezentate o multitudine de perspective științifice, atât teoretice cât și aplicate. Lista bibliografică de la finalul volumului se întinde pe 19 pagini și surprinde prin numărul mare de lucrări fundamentale care au fost consultate. Ilustrații, scheme grafice și tabele întregesc lucrarea făcând din ea un instrument accesibil, util și valoros. Astfel, deși axată în principal pe prezentarea unor situații din țările de limbă germană, lucrarea este foarte folositoare și pentru cititorul român, căruia îi oferă șansa să înțeleagă dinamica intersectată a religiosului și a fenomenului migrațional pe baze științifice actuale și cu deschidere practică.

Lect. Dr. habil. Alina Pătru

PS Damaschin Dorneanu, *Dimensiunea mistagodică a Săptămânii Sfințelor Pătimiri Elemente de antropologie*, Editura Crimca, Suceava, 2022, 863 p., ISBN 978-606-734-149-2.

Cu binecuvântarea ÎPS Părinte Arhiepiscop dr. Calinic Dumitriu, la finalul anului 2022, Editura „Crimca” a Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților a oferit cititorilor o lucrare de mare frumusețe prin vestmântul ei tipografic și cu adâncă înțelepciune din punct de vedere al conținutului – cartea PS dr. Damaschin Dorneanu, Episcop-Vicar al Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, intitulată „*Dimensiunea mistagodică a Săptămânii Sfințelor Pătimiri. Elemente de antropologie duhovnicească*” (863 pp).

Cartea este, în fapt, teza de doctorat a ierarhului-autor, redactată cu îndrumarea cucernicului arhid. prof. univ. dr. Ioan I. Ică jr. sub cupola Școlii Doctorale a Facultății de Teologie Ortodoxă „Sfântul Mitropolit Andrei Țaguna” din cadrul Universității „Lucian Blaga”, Sibiu.

În „Cuvântul înainte” - adevărat studiu de prezentare completă a tezei - profesorul coordonator își sintetizează astfel concluziile privind autorul și lucrarea sa:

Recenzii

„[...] Rod al unei investigații complexe și subtile, minunata carte de față a PS Părinte Episcop Damaschin reușește performanța rară [...] de a se situa firesc la cotele excelenței, în același timp academice și duhovnicești. Se distinge prin acribie, putere de analiză și sinteză, prin claritate și limpezime luminoasă a expunerii, dar și prin finalitatea eclesială angajată. Acestea reflectă fidel o conștiință monahală și episcopală angajată viu în slujba Bisericii lui Hristos și în serviciul atât de necesarei înnoiri prin intensificarea vieții în Hristos, altoită în miezul duhovnicesc al misterului pascal, al morții Sale făcătoare de viață” (p. 16 și coperta a IV-a).

Considerațiile care urmează vor încerca să explice, de o manieră obiectivă, ca urmare a unei lecturi atente, de ce un profesor atât de exigent precum arhidiaconul dr. Ioan I. Ică jr. se exprimă așa cum am citat, apreciativ-obiectiv și laudativ-moderat față de lucrare, și implicit, față de autorul ei.

I. În primul rând se cuvine semnalat faptul că teza de doctorat a PS Damaschin Dorneanul vine să umple un gol științific în teologia liturgică românească: până la acest moment, niciun teolog român nu a abordat, analitic, iconografia Săptămânii Sfintelor Pătimiri. De altfel, lucrarea de față se evidențiază la nivelul întregii Ortodoxii, întrucât completează demersul ieromonahului dr. Makarios Simonopetritul - care ne-a lăsat remarcabila sa teză intitulată *Triodul explicat* (tradusă în limba română și publicată în mai multe ediții la Editura „Deisis” din Sibiu, prin contribuția esențială a aceluiași arhid. prof. dr. Ioan I. Ică jr.) - și alte câteva preocupări pe această nișă de cercetare, aparținând unor autori pe care „Bibliografia generală” îi indică la finalul cărții (pp. 791-851).

II. În al doilea rând, formularea temei și excelența ei structurare din punct de vedere logic și teologic au așezat dificilul demers de cercetare – analiză – sinteză – redactare pe un drum clar, într-un discurs științific coerent, cu obiective intermediare și finale urmărite atent și atinse pe deplin. Structura tetrapartită a lucrării și intitularea inspirată a capitolelor mari (I. „Săptămâna Sfintelor Pătimiri. Istoria formării și vechi celebrări liturgice”; II. „Asceză și cuvânt în Săptămâna Sfintelor Pătimiri. Analiza Typikonului”; III. „Săptămâna Mare – structură și conținut. Analiza iconografiei”; IV. „«Omul cel nou» în Hristos cel Răstignit și Înviat”), cu moto-uri inspirat selectate, sunt interfețele minții sistematice și metodei științifice exigente ale profesorului coordonator, dar și mărturiile asumării jertfelnice a trudei de cercetare, în duh de rugăciune, cu post și viață curată, a ierarhului-autor (cu iertare pentru îndrăzneala afirmației!). Se cuvine această precizare, întrucât despre misterul pătimirii și morții Domnului Hristos „pentru noi și pentru a noastră mântuire” nu se poate doar scruta semantic – teologic, nici doar conjectura științific; ci, pentru a primi „accesul” spre sensurile cele adânci, mistice, ale acestor momente cruciale din lucrarea răscumpărătoare a Domnului Hristos se cuvine a purcede la curățirea minții, despietrificarea sufletului, încălzirea inimii, smerirea cugetului, încovoierea ego-ului, înduhovnicirea rațiunii. Cu alte cuvinte, pentru demersul de față, temerar pentru orice teolog, sunt necesare viziune mistică și trăire ascetică, care se întâlnesc la PS-autor – trebuie să spun și asta! – în tratarea unor teme din lucrare, când analizează sensurile duhovnicești ale învierii lui Lazăr (p. 383), binomul dragoste - frică (p. 405), ocurențele duhovnicești ale ungerii Domnului (p. 419), tăcerea Domnului, la judecata lui Pilat, în tâlcuirea Sfinților Părinți (p. 500).

Recenzii

III. În al treilea rând, teza de doctorat a PS Damaschin strălucește prin câteva caracteristici pe care, în cele ce urmează, într-o succesiune care va fi ușor de înțeles, le clasific astfel:

1. **Puternica bază biblică și consistenta întemeierea patristică.**

Deși, ca formare științifică Părintele Episcop Damaschin nu este biblist, totuși PS Sa întreprinde aici, cu minuțiozitate, singura cercetare din teologia românească prin care textul Scripturii este identificat în toate rânduielile liturgice cuprinse între Sâmbăta lui Lazăr și Sâmbăta Mare. După ce vorbește de subiectivizarea mesajului scripturistic (p. 227-228) și arată că lectura Sfintei Scripturi are o puternică aplicare liturgică în Biserică (p. 229), autorul este de acord cu liturgiștii Sebastia Janeras și Robert Taft, care au susținut că „sistemul actual (al lecturilor biblice, s.n.) reprezintă o paradigmă a simbiozei fascinante dintre ritul hagiopolit și cel constantinopolitan, realizat în perioada unificării riturilor, undeva la sfârșitul epocii antice târzii [...]” (p. 276). Contribuția esențială a PS Sale este realizarea unor tabele sinoptice, unul pentru Sâmbăta lui Lazăr și Duminica Stălpărilor (p. 239) și câte unul pentru fiecare zi a Săptămânii Mari: Luni, Marți și Miercuri (p. 240), Joi (p. 247), Vineri (pp. 249-251), Sâmbătă (pp. 255-256), dar și pentru paremiile la vecernii (p. 258), catismele (p. 263) și prochimenele (pp. 264-265) zilelor acestei săptămâni. Comentariile pertinente și comparația cu unele sisteme de lecturi profesate în trecutul Bisericii (pp. 267-285) întregesc excursul analitic.

În ceea ce privește uzitarea lecturilor patristice în perioadă supusă studiului, ierarhul – autor întocmește o radiografie completă, pe markerii: ziua / slujba / autorul / textul. Încercarea, trudnică, s-a finalizat cu succes, astfel că dispunem acum de o privire sinoptică asupra acestei chestiuni (pp. 299-301, 306). Spre argumentarea propriilor observații, în demersul său de analiză a iconografiei Săptămânii Mari, autorul folosește o serie de exprimări patristice pline de poezie și dense din punct de vedere teologic, cu referire la teme majore din învățătura de credință și spiritualitatea ortodoxă, precum

- crearea omului și iconomia mântuirii lui (p. 490):

„Astăzi a fost plăsmuit Adam, în ziua a șasea; astăzi a luat chip dumnezeiesc; astăzi microcosmosul [omul] bine orânduindu-s-a; astăzi omul, conducătorul vasului, a apucat bine cărnele lumii, făcându-se stăpânitor asupra tuturor viețuitoarelor; astăzi a primit poruncile libertății de alegere; astăzi a căzut din rai; astăzi a fost primit iarăși înapoi. O, zi preafelurită! O, zi de plânset și totuși lipsită de plânset! O, dimineață ce întristezi și seară ce veselești! Care mai mult ai vindecat decât ai lovit.” (Sfântul Ioan Damaschinul, *Omilie la Sfânta Vineri*);

- smerenia Mântuitorului (p. 447):

„O, nespună pogorâre! O, negrăit sfat! Căci foc fiind, ai spălat picioarele vânzătorului, Mântuitorule și spălându-le nu le-ai ars, ci ai împărțit pâine la Cină și tainica slujire o ai învățat.” (Sfântul Roman Melodul, *La trădarea lui Iuda*);

- puterea expiatoare a Jertfei Mântuitorului (p. 466): „Puține picături de Sânge lumea au replăsmuit, și ele devin precum seva laptelui pentru toți oamenii” (Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cuvântul al XLV. La Sfintele Paști*);

Recenzii

- Pățimirea Mântuitorului vindecă toate patimile oamenilor (p. 553):

„Patimile lui Hristos cuprind omorârea de viață făcătoare pentru cei ce au străbătut cu pătimirea. Și dacă pățimim împreună, vom fi și slăviți împreună (cf. Romani 8, 17). Iar patimile plăcerilor aduc o omorâre de moarte făcătoare în cei ce le lucrează pe ele [...]. Pățimirea de bună voie a Patimilor lui Hristos înseamnă răstignirea răstignirii și omorârea omorării” (Sfântul Grigorie Sinaitul, *Alte capete*);

- împotrivirea diavolului și biruirea lui de către Hristos (p. 542):

„Ce să fac cu Fiul Mariei? Mă ucide Cel din Betleem. Din vechime mi s-a opus Betleemul. Copilul acestuia întotdeauna mă vatămă. De acolo David și Cel din David a pornit și m-a legat. Mă lupt cu Cel din Betleem” (Sfântul Roman Melodul, *La coborârea în iad*);

- semnificațiile duhovnicești ale sabatului, în legătură cu Sâmbăta Mare (p. 528):

„Ținem sabatul zilelor (cf. *Levitic* 23, 3) atunci când încetăm orice lucrare a faptelor rele. Sabatul săptămânilor [Cincizecimea] (cf. *Levitic* 23, 15-16) îl cinstim atunci când încetăm să ne învoim cu gândurile rele. Iar sabatul anilor [anul jubileu] (cf. *Levitic* 25, 4) îl cinstim atunci când nu primim deloc momeala poftii [...] și atunci când până și amintirea răutăților și închipuirile ce s-au întâmplat din conceperea păcatului în minte vor înceta în chip desăvârșit” (Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Întrebări și nedumeriri*);

- starea sufletească necesară în timpul postului (p. 392):

„Să ne pregătim casele sufletește; să rupem pânza de păianjen a oricărei uri dintre frați; să nu fim găsiți în praful blasfemiei; să izvorâm din belșug apa iubirii; să netezim orice dâmb al vrăjmășiei; să încununăm porțile de intrare ale buzelor noastre, cu florile buneci-cinstiri” (Sfântul Proclu al Constantinopolului, *Cuvântul IX: La Stâlpi*);

- valoarea ascezei creștine (p. 630): „Dracii se tem de adunarea minții, cum se tem hoții de câini” (Sfântul Ioan Scărarul, *Scara*, 7);

- rodirile ascezei la final de Păresimi și la sfârșitul vieții pământești (p. 242):

„[...] sufletul care a fost luminat în chip desăvârșit de frumusețea cea de negrăit a slavei luminii feței lui Hristos, care a intrat în comuniune cu Duhul Sfânt în chip desăvârșit și s-a învrednicit a se face locaș și tron al lui Dumnezeu, se face în întregime ochi, lumină, față, slavă și duh” (Sfântul Macarie Egipteanul, *Scrieri. Omilii duhovnicești*).

Sunt evidente ineditul și prospețimea acestor texte, necunoscute lectorilor de rând, însă descoperite de autorul tezei pe care o prezentăm aici printr-o asceză a lecturii pe care PS Sa și-a asumat-o jertfelnic. Studiul asiduu, combinat cu rugăciunea aduce, în mod natural, răspunsuri pe

care Părinții Bisericii le dau frământărilor noastre. Ierarhul-autor a înțeles că cei mai buni hermeneuți ai inmografilor sunt Părinții Bisericii, care „vorbesc aceeași limbă teologică”, a doxologiei prin cuvânt, rostit și scris, poetic și teologic, personal și comunitar, glăsuț în cultul Bisericii, particular sau obșteșc.

Aici este locul a se menționa că autorul își alimentează unele afirmații pe argumente preluate din operele unor sfinți români, precum Ioan Casian sau Ioan Iacob de la Neamț (Hozevitul), face conexiuni cu inmografia slujbelor de cinstire a unor sfinți români precum Irodion de la Lainici sau Antipa de la Calapodești (p. 411), citează din „Patericul Românesc” și utilizează cuvinte de folos și pilde din viața unor nevoitori în lavre românești, precum Cernica și Sihăstria (p. 205), Neamț (pp. 291, 308), Putna, Sihăstria Putnei, Sucevița, Cămârzani (p. 298), Clociocov (p. 477), Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava (p. 624). Bineînțeles că nu poate fi vorba aici de un soi de patriotism spiritual, ci de punerea în valoare a tradiției monahale de mare seriozitate duhovnicească din mănăstirile românești, reflectată prin nominalizările făcute.

2. Soliditatea științifică.

Aceasta este bazată pe aparatul critic serios, pe unele abordări interdisciplinare și pe câteva aspecte interconfesionale.

Parcurgând lucrarea, oricare cititor, chiar neavizat, va fi impresionat de **notele de subsol**, în număr mai mult decât generos (3355!) și atent articulate cu explicații și parafraze necesare mai-bunei înțelegeri a textului în sine sau completării acestuia prin accesul la alte surse. Dacă în cazul „Filocaliei” s-a spus că notele explicative ale Părintelui Dumitru Stăniloae sunt la fel de valoroase ca însuși textul Părinților traduși de el, în situația de față trebuie arătat că aparatul critic al lucrării este o adevărată „carte în carte” și că ar putea fi publicat distinct, sub forma unui glosar tematic-liturgic, ce ar fi prețios, deopotrivă pentru studenți, doctoranzi, cercetători sau pentru intelectualii credincioși (à propos de inspirația PS Sale de a publica, distinct, într-o bijuterie livrescă intitulată „Adam la răsCruce”, „8 meditații la zilele Pătimirilor” – Editura Crimca, Suceava, 2023, 154 pp.). Notele de subsol redactate de PS Episcop-vicar Damaschin vădesc o muncă uriașă de cercetare, începând cu fișarea materialului inmografic al *Triodului*, continuând prin corelarea fișelor cu texte din *Pentecostar* și din operele Sfinților Părinți, continuând și cu identificarea preocupărilor teologice majore pe teme analizate, la autori din alte Biserici și din toate epocile, și finalizând cu redactarea unor explicații concise, pertinente, (multe) inedite. Indic aici, de pildă, interesantele referințe la „Lectionariile” armean, ierusalimitean și georgian (la pp. 101-102, notele 230, 231 și 232).

Se cuvine a avea luare-aminte asupra a două aspecte pe care le cred definitorii, în ceea ce privește aparatul critic al acestei teze. Primul se leagă de ceea ce, odată, într-un anume context teologic-academic, fericitul întru adormire Patriarh Teoctist spunea, cu măhnire: „Citați în cărțile voastre numai autori străini! Dar nu găsiți loc pentru a cita vreo carte sau vreo «Pastorală» din opera unui ierarh român sau vreun articol ori studiu de la un teolog român? [...]”. În cartea sa, PS Damaschin face bucurie duhului Patriarhului Teoctist, corectează acea „modă” nefastă care, la un moment dat afecta scrisul teologic de la noi, și citează consistent, alături de teologi și cercetători străini, mulți autori de marcă din Teologia românească și din cultura română, de odinioară și din actualitate, precum

- ierarhi: Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, ÎPS Mitropolii Teofan al Moldovei și Bucovinei, Laurențiu al Ardealului, Irineu al Olteniei, PS Episcopi Timotei Prahoveanul și Ignatie Mureșeanul;

Recenzii

- profesori de teologie: pr. Dumitru Stăniloae, pr. Petre Vintilescu, pr. Ene Braniște, Teodor M. Popescu, pr. Ioan G. Coman, pr. André Scrima, pr. Nicolae C. Buzescu, pr. Ioan Mircea, pr. Ioan Ică sn., pr. Ilie Moldovan, pr. Nicolae D. Necula, pr. Ioan Sauca, arhid. Constantin Voicu, Anca Manolescu, pr. Ștefan Alexe, Emilian Popescu, arhid. Ioan I. Ică jr., pr. Ștefan Buchiu, pr. Nicu Moldoveanu, pr. Constantin Rus, pr. Viorel Sava, pr. Petre Semen, pr. Ioan Chirilă, pr. Aurel Pavel, dr. Ciprian Streza, pr. Ioan Bizău, arhid. Ioan Caraza, pr. Daniel Benga, pr. Sorin Șelaru, pr. Constantin Preda, pr. Marian Vilciu, pr. Alexandru Ioniță, pr. Lucian Farcașiu, pr. Marius Florescu, pr. Cosmin Pricop, dr. Cezar Login, dr. Daniel Lemeni, dr. Ștefan Ionescu Berechet, diac. Alexandru Mihăilă, semnatarul acestor rânduri ș.a.;

- cercetători: dr. Mirel Bănică, Mihai Valentin Vladimirescu, dr. Elena Vasilescu, Vlad Niculescu.

În completare, arăt că în „Cuvântul de mulțumire” cu care deschide volumul, PS Damaschin mulțumește nominal tuturor celor care l-au susținut, pentru ca proiectul acestei teze să devină realitate (pp. 5-8).

Al doilea aspect legat de notele de subsol este „curajul” autorului de a cita surse online, ceea ce în teologia românească era, până nu de mult, de neconceput. Între paginile 54 și 661 ale cărții am numărat 34 de astfel de citări. Acest „tabu” pentru scrisul teologic a fost depășit, însă, prin onestitate științifică. Semnalând lipsa unor instrumente de cercetare mai eficiente (p. 123), autorul indică în sursele online amintite: colecții de manuscrise, colecții de alte izvoare liturgice, dicționare și enciclopedii, teze de doctorat, volume rare, cărți încă netipărite, cercetări de ultimă oră, obiective de artă și arhitectură eclesială, înregistrări audio cu muzică bizantină sau din alte rituri (copt, siriac etc). Un cercetător cu resurse economice și de timp limitate nu poate avea acces la acestea decât prin adresele de Internet vizitate în prealabil de autorul nostru și indicate riguros, iar acest fapt este de neprețuit (a se vedea explicația PS Sale de la p. 104, nota 241).

Trebuie apreciată și capacitatea autorului de a trata anumite teme teologice sau motive innografice din pluriperspectivă **interdisciplinară**. Aici se evidențiază studiile urmate temeinic și cultura acumulată prin pregătire continuă, pe temeiul unor preocupări care depășesc cu mult sfera teologiei. Stilul impecabil ca formă literară și fond lexical, în care este redactată teza, care vădește în PS Părinte-autor un bun condeier, este susținut de lecturi temeinice din domeniul istoriei, culturii și artei universale, al psihologiei și sociologiei, informațiile interferând și dând textului teologic ancorare în domeniile respective. Cititorul va rămâne impresionat, de pildă, de modul în care este corelată innografia care cântă Sfintele Pătimiri și moartea trupească a Domnului, cu explicațiile științifice privind înjunghierea Domnului în coastă, cu sulița, de către centurionul roman (pp. 502-503 și nota 1999). Ca teolog, autorul este mai adânc în analiză, depășește explicația medicală și, cu ajutorul innografului, găsește sensul mistic al înjunghierii coastei Domnului (pp. 558-559). Pentru cei interesați de aspectul interdisciplinar al tezei, „Bibliografia generală” conține o serie întregă de articole, studii și volume ale unor autori din diverse domenii, care se încopciază perfect în tema generală și în subtemele tratate. Se poate vorbi și de un **caracter intradisciplinar**, în cadrul vastului domeniu teologic, căci în teză focusează spre obiectivele propuse: întemeieri biblice, concepte dogmatice, precepte morale, învățături ascetico-mistice, povățuiri catehetice, sfaturi omiletice, argumente misionare, delimitări confesionale, exegeze prozodice muzicale, aplicații și actualizări pastorale. Dinspre inter și intradisciplinaritate, demonstrațiile autorului urcă spre **transdisciplinaritate**, prin pasul pe care unele dintre comentariile sale îl fac din planul analitic

literal, în spațiul alegoric-teologic și chiar mai „la adânc”, ajutând înțelegerea rațională parțială și acceptarea completă a unor realități supra-raționale, pe care noi, creștinii, le primim prin credință.

Cât despre unele sublinieri **interconfesionale**, acestea fac diferența mai ales între aspecte din spiritualitatea creștină ortodoxă și viziunea specifică a teologiei romano-catolice, în ceea ce privește, de pildă, perioada de pregătire a Paștilor ori semnificațiile unor zile, precum sâmbăta și duminica (pp. 532-533). Autorul știe însă să valorifice și să „convertească” la tema sa de cercetare lucrări teologice de probitate științifică incontestabilă din spațiul catolic și protestant și chiar volume sau studii ale unor autori de alte religii, pe care le indică și la notele de subsol, și la „Bibliografia” finală. Cu siguranță, traducerea acestei teze în limbile engleză și franceză, dar și în greacă și rusă, ar putea-o face cunoscută și accesibilă atât pentru cercetători din marile universități apusene, cât și pentru teologii din Bisericele Ortodoxe surori.

3.

Contribuții personale în analiza unor pasaje/texte/idei teologice.

Dintre acestea mă opresc mai întâi la viziunea PS Sale asupra spațiului temporal-duhovnicesc al Păresimilor, prin aceea că evidențiază „accentul pus de Părinți pe dimensiunea milosteniei, ca o formă complementară (și intrinsecă) de postire”. Argumentul este lesne de înțeles: „foamea adoptată voluntar și trăită în timpul postirii poate facilita înțelegerea foamei involuntare a altor persoane” (p. 209, nota 615). Iată un mod duhovnicesc de a spune că niciodată „sătulul nu crede celui flămând”, după cum adeverește proverbul, și că doar înfometatul poate crede pe cel care se află în lipsuri; mai în concret, postitorul este chemat să convertească jertfa sa de a nu-și desfăta pântecele, într-un act de ajutorare a unui flămând de lângă el. Statisticile de an 2017 (când 10,72% din populația planetei suferea de malnutriție), pe care autorul le aduce, sunt extem de ilustrative. În această cheie, definițiile pe care ierarhul le dă postului – „răstignire a răzvrătirii de orice fel a propriei firi căzute” sau „răstignire duhovnicescă și mijloc de părtășie a credincioșilor la Patimile lui Hristos” (p. 210) – vizează direct gestul filantropic necesar unui copil flămând dintr-o țară africană sau dintr-o suburbie a unui mare oraș sau dintr-un cătun pierdut între munți sau din proximitatea oricărui creștin bun, pentru care primirea unui simplu dar de hrană este o adevărată înviere din moartea prin inaniție. Ierarhul-autor explică cum postul pe care Domnul Hristos îl împlinește – cf. Matei 4, 1-11 – aduce, pentru întreaga omenire, o reală „reabilitare”, întrucât „era nevoie de un Om care să dovedească în fața celui rău că există și persoane pentru care cuvântul lui Dumnezeu este lucrător și hrănitor” (pp. 217-218). De aici se extrage imediat ideea legăturii directe, duhovnicești, dintre postitorul care se luptă cu patima lăcomiei pântecelui și Hristos, Care îl întărește să alunge cohortele demonice și să le supună cu ajutorul Lui. În context actual, postul ascetului creștin poate fi un model pentru multe persoane care caută să se smulgă din robotismul muncii și din tentaculele lumii consumiste în care trăim (pp. 586-587).

„Omul «nou», renăscut prin botez” este chemat să îplinească gestul filantropic spre aproapele său nu doar ca „un simplu act de generozitate pur umană, ci ca o reflexie interpersonală a iubirii aproapeului, după economia iubirii intratreimice și a iubirii lui Dumnezeu față de om” (p. 430). Viziunea asupra postului este reluată și sintetizată la concluziile părții a II-a a tezei, unde autorul notează că orice postitor al Păresimilor „se identifică cu Hristosul biruitor al durerii și izbăvitor al morții și fricii de ea” (p. 337). În compensație cu austeritatea asumată, hrana nevoitorului părăsește în bună parte materialitatea și se alimentează din modelele vieții ale Sfinților Părinți, ale căror cuvinte

Recenzii

„[...] devin hrană pentru suflet, fericit complementară secțiunilor de citire/ascultare a cuvintelor Scripturii, cu interludiile imnografice deopotrivă potențatoare ale înțeleșurilor teologice și duhovnicești ale evenimentului, dar și creatoare de atmosferă facilitator-receptoare a ceremoniei în întreaga ei desfășurare [...]” (p. 219).

Astfel se înțelege de ce, datorită sistemului liturgic al Păresimilor și în special al Săptămânii Mari, postitorul mirean sau monah poate evita pericolul „ortostatismului evlavios” (p. 312), întrucât, deși diminuată social, viața duhovnicească primește o dinamică interioară, generată de înțelegerea sensurilor sfintelor slujbe, „hrănitore” prin temeuriile biblice de la baza lor, prin textele patristice pline de experiența Părinților și prin „facerile” imnografice, atât de dense teologic și atât de frumos împodobite poetic. În pledoaria pentru aceasta (pp. 342-343) se susține și că meditarea la Pătimirile Domnului are ca rod o reală transportare duhovnicească a rugătorului, ca „martor și părtaș la evenimentele ultimelor zile ale vieții lui Iisus Hristos, în replicarea lor liturgică” (p. 343), aceasta făcându-se plenar în Săptămâna Mare, dar și în celelalte zile de miercuri și vineri din cursul anului liturgic.

Prezența mistică a creștinilor sub crucea Răstignitului izbăvește pe fiecare de amnezie duhovnicească, personală sau comunitară (p. 359), și aici am în vedere analiza „în oglindă” a sensurilor termenilor „anamnesis – mimesis” (p. 341-nota 1093 și p. 344). Iată de ce metoda anagogică de identificare a fiecărui creștin cu Lazăr (p. 356) sau a „schimbului de morminte” între Hristos și Lazăr (p. 365) conduce la ideea că cele patru zile în mormânt ale trupului lui Lazăr sau cele trei zile ale șederii Domnului cu trupul în mormânt sau însași așteptarea fiecărui trup a zilei Învierii de Obște sunt, de fapt, timpi pentru o „nouă gestație”, mormântul devenind „locul (re)plămădirii” (p. 380) pentru fiecare dintre cei amintiți: Domnul înviază întru slavă, Lazăr revine la viață spre slavă, creștinii, la finalul timpului vor învia slăviți, cu trup duhovnicesc (cf. I Corinteni 15, 43 și 44).

Mare forță teologică au unele accente personale care se întâlnesc în discursul teologic al cărții, iar dintre acestea amintesc aici câteva:

-
Hristos este „Adam cel nou, restaurator al adamismului din om/înnoitor al atavismului adamic” (p. 580);

-
fiecare creștin este „Adam-ul candidat la înnoire și mântuire în Hristos” (p. 580);

-
istoria umanității este „vestibulul evului eshatologic” (p. 568);

-
anul bisericesc este un „parcurs sintetic – mistic al istoriei mântuirii” (p. 568);

-
perioadele Triodului și Postului Mare sunt „rădăcinile perioadei Penticostarului” (pp. 565-566, 569-574), după cum prima sâmbătă din Păresimi este o iconă a Zilei Învierii (p. 568);

-
rădarea lui Iuda poate fi interpretată ca o „profeție a schismelor și ereziilor cu care avea să se confrunte Biserica” (p. 482).

Aceste corespondențe conduc spre o analiză psiho-socio-teologică, cu care autorul prospectează trinomul Hristos-Om-Cosmos, în contextul începutului de mileniu III (pp. 585-591),

astfel lucrarea izbăvindu-se de orice posibilă „acuză” de viziune vetustă sau de hiperclasicism teologic, „acuză” pe care ar putea-o aduce un cititor prea critic(ist). Numai așa se pot aprecia rafinatele comentarii privind condiția umană în postmodernitatea decadentă: nici supra-omul (omul autodeificat), nici sub-omul (omul autodemonizat sau omul animalizat de patimi), nici ne-omul (omul egoist și narcisist) nu pot fi împlinirea naturii umane. Citându-și profesorul, ierarhul afirmă că „omul recent este caracterizat de lipsa oricărei perspective a transcendentului”, adică este „golit de Cer”, „dezrădăcinat de pământ” și „slujitor al utopiei globalizării” (p. 587 și nota 2422). După PS Sa, soluția este nu viziunea pur antropologică / antropolatrică („lupă” favorită a unor discipline ori științe lipsite de orice perspectivă spirituală), ci o teo-antropologie, în ideea unui „umanism doxologic” (p. 590), care clamează adevărul că toți oamenii sunt meniți spre a-L adora pe Dumnezeu, finalitatea contemplației fiind îndumnezeirea persoanei umane. În cadrul acestui „umanism doxologic”, Domnul Hristos este Cuvântul fecund, prim și ultim, evident ca urmare a teofaniei Sale continue, prezente și active, experiabile în viul vieții liturgice a Bisericii, pentru că din cult, El, Veșnicia, coboară în viața fiecărui om și este prezent în istorie (pp. 574-575). Experiența reală a depășirii timpului și spațiului se realizează în cadrul Liturghiei, la care, participând, credinciosul are acces la meta-spațiu și, mai ales, la meta-timp (în sensul timpului „reprezentat”, despre care vorbește Thomas J. Talley sau al timpului „trans-istoric”, despre care filosofează Mircea Eliade, ambii citați la pp. 574-575 și la nota 2413) sau, spus în cheie paulină, la ceea ce „ochiul nu a văzut, urechea nu auzit și la inima omului nu s-a suit” (I Corinteni 2, 9).

4. Valorificarea unor texte inmografice de mare frumusețe literară și cu adâncă teologie.

În alcătuirea lucrării de față, ierarhul-cercetător a citit, fișat și citat câteva sute de texte inmografice, urmărind tema propusă. Dincolo de migala clasificării acestor texte (vizibilă în „tematica inmografică” de la pp. 345-346), trebuie apreciată seriozitatea analizei lor duhovnicești și semantice. Dintre acestea, se disting unele foarte rafinate care, în cavalcada rândurilor din Săptămâna Mare, scapă atenției anagnostului sau credinciosului, fie el și râvnitor. În cele de față citez câteva dintre textele cele mai plastic realizate de Sfinții Inmografi, în legătură cu:

- smerenia pilduitoare a Domnului – izvor de daruri dumnezeiești pentru creștini (p. 432):

„Ochiule cel înfricoșător, Cel ce ai luat ceea ce sunt eu, și ceea ce ai fost nu ai lăsat și mai înainte de cruce ai purtat haină de bațjocură pentru mine, rupe sacul meu și mă îmbracă cu veselie, izbăvește-mă de întunericul cel din afară și de plânsul cel veșnic mă miluiește”
(*Stihiră la Utrenia din Vinerea Mare*);

- Crucea - altar de jertfă al Domnului (p. 534): „Cu condeiul Crucii sângerându-Ți degetele cu vopsele roșii, Te-ai milostivit a iscăli pentru noi, ca un Împărat, cele ce sunt spre iertare” („*Slavă...*” la *Vecernia Duminicii a treia din Postul Mare*);

- rolul curățitor al postului și sensul lui pascal (p. 568):

„Preacinstitul Post să îl începem cu bucurie, strălucind noi cu razele sfintelor porunci ale lui Hristos, Dumnezeuul nostru, care sunt: strălucirea dragostei, fulgerul rugăciunii,

Recenzii

sfințenia curăției, tăria bărbăției. Ca să ajungem luminați la Sfânta Înviere cea de a treia zi, care luminează lumea cu nesticăciunea” (*Sedeală, în Canonul Utreniei de luni, săptămâna I Postului Mare*);

- valoarea soteriologică a virtuților (p. 636):

„Ogorând gândurile noastre cu dumnezeiescul plug al Sfântului Post, să rodim spic de virtuți, ca să nu flămânzim în veci, îndulcindu-ne cu desfătarea cea fără cheltuială și veselindu-ne” (*Tropar, în Canonul Utreniei de luni, săptămâna a V-a a Postului Mare*);

Se observă cu ușurință că fiecare dintre aceste strofe poate suscita ample comentarii, datorită simbiozei măiestre pe care Sfinții Imnografi au realizat-o între poezie și teologie. Autorul reușește să aducă în atenția cititorului texte bine calibrate din aceste două puncte de vedere, tocmai în vederea analizelor pe care le face. Ca exemple concrete, evidențiez referirile la câteva texte imnografice importante și încă nestudiate suficient, precum „Canonul cel Mare al Sfântului Andrei Criteanul” (pp. 654-655, 671 și nota 2850) și „Prohodul Domnului” (pp. 493, 565, 569, 599, 603, 606, 643, 647-648 și notele 1946, 2389, 2390, 2518) sau la teme teologice majore exprimate imnografic, precum „Iosif cel frumos” (pp. 656-674), femeia păcătoasă (pp. 675-694; cu analiză specială a idiomei Casiei, „Doamne, femeia ce căzuse [...]” – pp. 694-700), spălarea picioarelor ucenicilor (pp. 444-456), Cina cea de Taină (pp. 457-472). Chiar și „cazul Iuda” (pp. 477-478, 480, 481-482) este temeinic studiat între gestul „întunecatului căzut din lumină” (p. 481) care a pus „înaintea Domnului cuțit uns cu miere” (p. 479) și încercarea temerară a lui Serghei Bulgakov de a-l „înțelege” și chiar de a-l „recupera” pe nefericitul sikhar (p. 475 – nota 1871).

O puternică notă de originalitate a cercetării o dă corelarea – după modelul cunoscut al relației Cruce-Înviere – dintre textele imnografice ale Triodului și texte imnografice din alte cărți de cult („Penticostar”, „Mineie”). Mai în concret, dezvoltă relația teologică dintre faptul Răstignirii Domnului și sărbătorile Nașterii Domnului și Schimbării la Față a Domnului (p. 609 ș.u.), demonstrată prin analiza comparativă a unor imne care, prin marea lor similitudine, susțin ideea (pp. 613-614).

La fel de interesante sunt evidențierea și analizele unor motive imnografice fitomorfe (*grâul* – pp. 465, 467, nota 1787; *smochinul* – pp. 422-423, 424-425, 426; *spicul* – p. 644; *stâlpărilor* – pp. 356-357, 390, 392-393) sau zoomorfe (*asinul* – pp. 386-387, 388; *leul* – p. 644; *lupul* – pp. 366, 513, nota 1074; *mielul* – pp. 248, 460-461, 462, 465, 467, 492, 494, nota 1781; *pelicanul* – p. 504; *șarpele* – p. 669).

5. Evocarea unor rânduieli liturgice din creștinismul primului mileniu sau din viața altor Biserici, quasi-necunoscute în Ortodoxia românească.

Definitivarea imnografiei și rânduielilor Triodului este un proces îndelung, care a durat circa 1000 de ani, după secolul al XIV-lea acestea generalizându-se în Ortodoxie. PS dr. Damaschin urmărește în diferite surse (manuscrite, consemnări din cronici latine sau bizantine, cercetări de istoriografie liturgică de ultimă oră) dispariția sau încă menținerea parțială a unor rituri specifice Ierusalimului și Constantinopolului sau altor centre bisericesti (Alexandria, Antiohia ș.a.) ori Biserici (Coptă, Siriacă, Georgiană, Armeană ș.a.) din Orientul creștin.

Aflăm, de pildă că, potrivit consemnărilor din „Jurnalul” Peleriniei Egeria, la Ierusalim, în secolul al IV-lea, în Joia Mare se săvârșeau două Liturghii: prima la Biserica „Martyrion”, după Ceasul al X-lea (cca. ora 16.00), iar a doua la Biserica Sfintei Cruci, înainte de „primul ceas din

noapte” (cca ora 19.00), urmată de „ritualul spălării picioarelor”, ulterior mult dezvoltat d.p.d.v. tipiconal (pp. 115, 121, 273-274); de asemenea, în Sâmbăta Mare, se săvârșeau alte două Liturghii: una la „Martyrion” – după vremea Ceasului al IX-lea, iar alta – evident, pascală – la Biserica „Anastasis” – care se termina după miezul nopții (p. 120-121). Preluând informația din „Tipikonul Marii Biserici”, autorul consemnează că, până spre finalul secolului al XII-lea, chiar și în Vinerea Mare, la Constantinopol se săvârșea Liturghia Darurilor Înainte Sfințite (pp. 132-133). La Ierusalim, acestea Liturghii din zilele de Joi și Sâmbătă ale Săptămânii Mari erau însoțite de ceremonii somptuoase, în cadrul cărora catehumenii primeau Botezul, iar creștinii vizitau, în cadrul unor mari pelerinaje, sfintele locașuri ce marcau momente din viața Mântuitorului. Comentând acest ultim aspect, PS Sa nu șovăie să compare evlavia generală de odinioară cu „turismul secular și secularizant al persoanelor care nu se recunosc ori nu-și trăiesc activ credința creștină” (p. 121). Accentul critic-obiectiv privind superficialitatea duhovnicească a pelerinajelor din prezent este, dealtfel, redundant, în textul cărții (p. 107 – nota 251; p. 120 – nota 300).

Dintre multele particularități ale ceremoniilor primului mileniu creștin, aș aminti aici de:

- „adorarea lemnului Sfintei Cruci”, care se făcea la Ierusalim, în biserica de pe Golgota, în dimineața Vinerii Mari, în cadrul unui mare pelerinaj, la care participau și catehumenii (p. 117, și notele 288 și 289);

- „adorarea Sfintei Sulițe”, care se făcea la Constantinopol, în Joia Mare, până la Ceasul al VI-lea (pp. 128-129 și notele 327 și 328);

- „sărutarea inelului lui Solomon și a cornului ungerii regilor din Vechiul Testament”, care se făceau la Ierusalim, în aceeași biserică de pe Golgota, tot în Vinerea Mare, dar la vremea prânzului (pp. 117-118).

În comparație cu riturile creștine hagiopolite și bizantine ale Săptămânii Mari, PS dr. Damaschin realizează prezentări inedite pentru teologia românească ale aceluiași rânduieli săvârșite în ritul armean (pp. 148-154), ritul etiopian (pp. 154-163), ritul siriac (pp. 163-175) și ritul copt (pp. 175-186). Acest corpus, împreună cu alte pasaje conectate la aceste teme reprezintă una dintre cele mai interesante părți ale lucrării, care poate sesiza orice cercetător din domeniul Liturgicii. Se poate citi, de exemplu, despre simbolismul suportului dodecapod al amvonului din tradiția arhitecturală coptă sau despre semnificația celor 12 lumânări de la slujba armenească din Joia Mare (p. 439, nota 1658).

În ceea ce privește asceza Postului Mare, în timpul căruia se gustă doar mâncare uscată (semințe, fructe și legume înmuiate în apă, pesmet, uneori bob sau năut fiert), de-a lungul timpului Părinții Bisericii au dezvoltat ceea ce ieroschimionahul Gabriel Bunge a denumit „arta postitului” (p. 208, nota 610), cu o înțeleaptă cumpănă între austeritate și severitate, între xirofagie și monofagie, toate „presărate” cu puțină dezlegare la unele soroace, din cauza neputințelor firii omenești. PS autor arată că, în mănăstirile cu o anume tradiție a programului ascetic aspru, se folosesc „rețete” pe care, de-a lungul timpului, părinții cu harisma postirii le-au experimentat cu succes. Mâncarea „almaia” (varză conservată în saramură și oțet - p. 200) și băutura „enkration” (piper, chimen și anason, înmuiate în apă caldă – p. 202) sunt două astfel de tipuri de alimentare seacă și sobră, care ilustrează modul în care postitorul nu urmărește să își chinuie trupul, ci își postul ca pe o sumă de zile trăite în „veselie duhovnicească”, după cuvântul Scărarului, dar și de durere empatică cu Hristos Domnul (p. 198), Care pătimește și moare pentru noi, ca noi să înviem cu El.

IV. Câteva concluzii și o recomandare.

Cartea despre care m-am exprimat mai sus tezaurează un volum uriaș de informații, fiind o exegeză completă a ultimei săptămâni din Triod, descifrând noime nebănuite în frumusețea și profunzimea rânduieților liturgice ale acesteia. Citirea cărții este însă o „probă de foc”, pentru oricine. Necesită răbdare, reveniri la pagini anterioare, conexiuni între idei și pasaje, sublinieri, notițe, fișări. Trimite adesea la un dicționar sau la o enciclopedie. Dă smerenie minții și nutrește sufletul. Celui care caută mai mult folos, îi deschide perspectiva Teologiei, ca știință a vieții veșnice, îi arată din tainele macrocosmosului (lumea) și ale microcosmosului (omul), pentru care a pățimit și murit cu trupul Domnul Hristos.

Mie, personal, lectura acestei teze mi-a creat o dilemă întreită: ce să admir mai întâi la carte și la autor? 1. Rigoarea înțeleaptă și respectuoasă a dascălului-diacon, sau truda benedictină și smerită a discipolului-ierarh?; 2. Densitatea și chiar asprimea științificității cărții, sau suculența ei duhovnicească? 3. Tematica teologico-mistică pe note atât de grave, tratată însă atât de delicat și iscusit, sau legăturile reale cu evul nostru anost și decadent / unele concluzii atât de practice pentru creștinul de astăzi?

În așteptarea unei luminări în legătură cu întrebările de mai sus, apreciez, cu toată tăria, că avem în față una dintre cele mai bune teze de doctorat în teologie scrise în România în ultimii 30 de ani, model pentru orice doctorand-teolog care a purces la o întreprindere asemănătoare! Totodată, o recomand călduros colegilor – profesori de la Facultățile de Teologie, dar și celor de la Seminariile Teologice, ca veritabilul și unicul nostru „Manual de mistagogie a Păresimilor” și, în special, a Săptămâinii Sfințelor Pătimiri ale Mântuitorului Iisus Hristos.

**Pr. Conf. Dr. Habil. Lucian Vasile Petroaia, Facultatea de Istorie,
Filosofie și Teologie a Universității „Dunărea de Jos” din Galați**

Victor Țvircun, *Dimitrie Cantemir – repere biografice*. Editura Academiei Romane/Editura Istros, București/Brăila, 2017, 374 p., ISBN: 978-973-27-2873-4

Victor Țvircun s-a născut la 18 octombrie 1955, în municipiul Chișinău. A absolvit Facultatea de Istorie și Științe Sociale al Universității de Stat din Moldova, obținând ulterior titlul academic de doctor în științe istorice. De-a lungul timpului a activat în mai multe funcții din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, printre care șef adjunct al Direcției Europa și America de Nord (1993-1995), consilier al Ambasadei Republicii Moldova în Republica Turcia (1995-1998), consilier și însărcinat cu afaceri al Ambasadei Republicii Moldova în Republica Ungară (1999-2001). În anul 2001 a fost numit în funcția de Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Republica Turcia, și prin cumul Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar în Qatar, Kuweit, Emiratele Arabe Unite, Regatul Arabiei Saudite, Sultanatul Oman, Republica Arabă Egipt și Liban, apoi, în 2019, în funcția de Ambasador în Qatar. În perioada 2005-2008, a fost ministru al Educației, Tineretului și Sportului. În prezent, este profesor la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.